

Vorbe la purtător în izmene pe călător

Despre cum folosești
zicerile limbii române
când ești departe și ți-e dor

Ohara Donovetsky

Cuprins

Dedicație	5
În loc de <i>Cuvânt-înainte</i> . <i>De departe și de foarte aproape, leac sau fleac</i>	7
I. Necunoscutul sau cunoscutul geografic (și etnic)	
în câteva expresii, <i>ad usum Delphini</i>	11
<i>Unde și-a dus mutu' iapa la dracu-n praznic cu naturelul simțitor</i>	12
<i>Izmene pe călător</i>	15
<i>Cu națiile la șuetă</i>	18
<i>Cu prietenii turci și tătari</i>	22
<i>Ce am înțeles eu din „mânca-ți-aș” sau <i>Te av bahtalo</i></i>	25
II. Necunoscutul sau cunoscutul zoologic <i>de pe lângă casă</i>	31
<i>Animale de pe lângă casă în expresii (I)</i>	32
<i>Animale de pe lângă casă în expresii (II)</i>	40
<i>Păsărețul de pe lângă casă în expresii</i>	45
<i>Animale pe limbă – jivine venetice</i>	49
<i>Intermezzo (I). Ca marca de scrisoare</i>	51
<i>Făpturi mici pe limbă</i>	55
<i>Intermezzo (II). O menajerie comico-filosofică</i>	61
III. Necunoscutul sau cunoscutul botanic, <i>cu ce e la-ndemână</i>	65
<i>De chichi, de trei lei ridichi sau de flori de cuc</i>	66
<i>Fructele noastre – despre potriviri și mai ales despre dibuiri nereușite</i>	68
<i>Fiecare cu nucile și nucul lui</i>	72
<i>Firoase și rădăcinoase, aromatice și cucurbitacee</i>	74
IV. Necunoscutul sau cunoscutul anatomic <i>de la mână pân' la gură</i> (limba, ochii, nasul, gura, gâtul și urechea, mâna, piciorul, bojocii, ficații, rărunchii, burta, inima, pielea ș.a.)	83
<i>Ce-i pe limbă despre limbă</i>	84
<i>Ochii, codații, sprâncenații, buni sau răi</i>	86
<i>A avea nas, nu-i de colo</i>	88
<i>Gura – aurită, bogată, spurcată, spartă, slobodă – la câștig și la pierdere</i>	92
<i>Rea de gură, limbă dulce, rea de muscă – trei schițe ghidușe de portret,</i> <i>dar și despre a da papucii</i>	96
<i>Gâtul și urechea – de folos, de veghe sau de pomană</i>	99

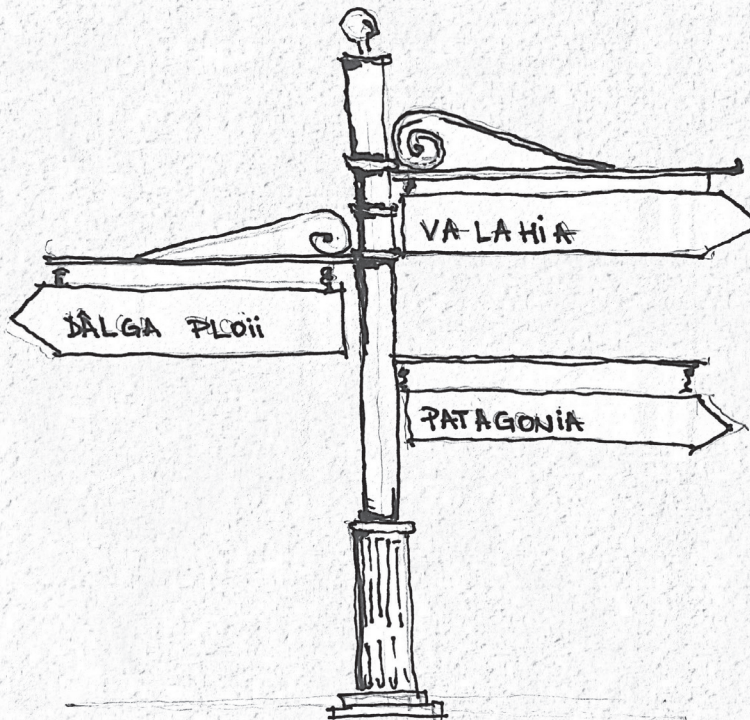
Intermezzo (III) – Despre altele-ale limbii. Nu le știm, da' le potrivim	103
<i>Mâna – mână de ajutor, ce-i în mână nu-i minciună</i>	105
<i>Picior – de la venire până la vecie</i>	107
<i>Bojoci, ficați, rărunchi, burtă</i>	109
<i>Inimă – mare sau mică cât un purice, de la drag la frică</i>	110
<i>Pielea – a ta, a altcuiva, pusă la bătaie, de găină</i>	113
<i>Cine este Stana și ce legătură are urechea?</i>	114
Intermezzo (IV). Limba din reclame față cu reacțiunea	118
V. Necunoscutul sau cunoscutul alimentar care stă pe limbă	
<i>(bucate alese și câteva merinde)</i>	121
<i>Bucate alese ale unui ospăț cum nu s-a mai văzut</i>	122
<i>Pâinea – ruptă de la gură sau pusă pe masă</i>	124
<i>Sarea – un fel de unitate de măsură</i>	126
<i>Frate, frate, dar cum rămâne cu brânza?</i>	128
<i>Untul, mămăliga și puțină papară</i>	130
<i>Laptele și mierea</i>	131
VI. Metehne și capricii în zicerile noastre (cârcoteala, tabietul, lehamitea, nostalgie și paseism, lenea, băuta, nehotărârea, inadecvarea, boala, politețea și altele asemenea, cu bune sau cu rele)	133
<i>Cârcoteala. Să tragem împreună la aceeași căruță, și nu fiecare pre limba lui</i>	134
<i>Tabietul. A avea un tabiet, a-și face un hatâr și alte farafastâcuri</i>	136
<i>Lehamitea. Ți-e lehamite, te saturi, dar nu sta cu mâinile-n sân</i>	139
<i>Nostalgie și paseism. Despre a fi într-o rână sau a da în brânci</i>	142
<i>Lenea. Lenea și un pic de prostie de-aia deșteaptă, Doamne, dacă nu cer prea mult</i>	148
<i>Băuta. Hai, fac cinste</i>	150
<i>Nehotărârea. Două luntre în ape tulburi</i>	155
<i>Inadecvarea. Tot felul de babe aflate sub vreme – note și fandacșii</i>	157
Intermezzo (V). Despre frig și frică, de la un sân de vrăjitoare	159
<i>Boala. Boala în câteva impresii și expresii</i>	161
<i>Politețea. Un cuvânt pe cale de dispariție, dumneavoastră</i>	162
<i>Casă și acasă. Să îți fie casa-casă</i>	165
<i>A încheia socoteala/A se sfârși. Există sfârșituri și sfârșituri, doar nu e sfârșitul lumii</i>	166
<i>Încă o vorbă (și o întâmplare hazlie) despre a fi gata</i>	168
<i>În loc de încheiere Cuvânt nou</i>	171
<i>Mulțumiri</i>	174

Necunoscutul sau cunoscutul geografic (și etnic) în câteva expresii, *ad usum Delphini*

*Binele l-au învățat oamenii unii de la alții,
neamurile pe urmă unul de la altul.*

(Dinicu Golescu, *Cătră cititor, Însemnare a călătoriei mele,*
Constantin Radovici din Golești, în 1824, 1825, 1826)

E loc pentru toată lumea sub soare. (proverb)

Unde și-a dus mutu' iapa la dracu-n praznic cu naturelul simțitor

Într-o conversație cu un prieten german, acum vreo zece ani, mi-a trecut pe la ureche expresia „*jemanden in die Walachei schicken*”. Atunci am auzit-o prima dată și nu o să uit niciodată cât de uimită am fost. L-am rugat să-mi repete. Apoi am decupat expresia și i-am cerut să îmi explice. Era corect, „*Walachei*” a zis, „*Walachei*” a vrut să spună, nu a fost o greșală, așadar auzisem bine ce tocmai rostise.

În definitiv, în traducere, *a trimite pe cineva în Valachia* sună cu-minte și onest. Reacția de după uimire a fost de bucurie, a, uite, nemții știu de Valahia, hm, și asta mai demultișor, de pe vremea când *Valahia* circula ca termen.

În minutele următoare, secțiunea din creierul meu sensibilă la chestiuni filologhicești s-a pus repede în funcțiune și a calculat cum a putut că asta trebuie să se fi petrecut în *seculi* de mult apuși, din moment ce este vorba despre o unitate frazeologică germană, deci una în care se conservă, nu-i așa, termeni arhaici – ca în alte multe situații, cum e cazul românescului *brâncă* pentru *mână*, puțin folosit acest *brâncă* altfel decât în *a munci pe brânci*, adică până la epuizare, până cazi din picioare (pe mâini); nu-mi spuneți aici, vă rog, de boala de la porci ș. cl. și nici de alte utilizări regionale ale lui *brâncă*, ar fi vorba despre alte două subiecte de discuție.

... Să revenim la prochimien.

Interesant mi s-a părut faptul că termenul *Walachei*, prin care se denumea Țara Românească, nu numai că, iată, era cunoscut, dar era atât de bine sau, și mai nuanțat spus, *suficient* de cunoscut încât să intre într-o expresie germană! Or asta nu e deloc puțin lucru. Vremuri bune trebuie să fi fost, din moment ce teutonii vor fi știut de Valahia într-atât încât să-i facă loc chiar într-o expresie, am continuat să gândesc atunci, promițându-mi hotărât să cercetez și să scriu un articol despre expresia atât de surprinzătoare (ceea ce am și făcut, de altfel, pentru revista Institutului de Lingvistică, de îndată ce m-am întors, la vremea aceea, în țară).

Ce vreau să spun de această dată este că, revenind la momentul zero al întâlnirii cu expresia, îmi amintesc foarte bine că am trecut prin mai multe stări: admirației ulterioare uimirii inițiale i-a luat locul, în foarte scurtă vreme, dezamăgirea, de îndată ce i-am conștientizat con-textele de utilizare.

Iată care sunt acestea: „*jemanden in die Walachei schicken*”, cu alte cuvinte, de-ale noastre, *a trimite pe cineva în Valahia* este o expresie folosită (de aceia care încă mai cunosc această expresie, mulți sau puțini, câți vor fi fiind aceștia) pentru referirea la un loc îndepărtat și necunoscut. Așadar, intenția este de *a trimite pe cineva* într-un loc îndepărtat, greu accesibil, pentru a-i pierde urma, eventual. Aș putea crede chiar că *Valahia* aici ar fi echivalentul lui „*mitten in der Pampa*”¹ sau al lui „*wo der Pfeffer waechst*”². Adică, *a trimite pe cineva în Valahia* ar însemna să trimiți pe cineva într-un loc aflat la mare distanță, despre care se știu puține amănunte, și de aceea nu pare un loc prielnic sau ademenitor și nici sigur etc.

¹ În traducere cuvânt cu cuvânt, „în mijlocul preriei”; în traducere liberă, „în pampas”, echivalent cu „un loc îndepărtat și puțin cunoscut” (n. a.).

² În traducere cuvânt cu cuvânt, „unde crește piperul”; în traducere liberă, „unde nu crește iarbă”, expresie echivalentă cu „un loc îndepărtat, exotic și puțin cunoscut” (n. a.).

Ohara Donovetsky

Cu alte cuvinte, *a trimite pe cineva în Valahia* poate fi redat, dacă vrem să folosim expresii de-ale noastre, prin: *a trimite pe cineva unde și-a dus mutu' iapa* (cu variantele, mai rare, *unde și-a dus surdul roata sau țiganul cârlanul*) sau *a trimite pe cineva unde și-a înțârcat dracu' copiii*. Prin urmare, locul acela căruia germanii îi spun Valahia este echivalent cu ceea ce noi redăm prin *la dracu-n praznic* sau *la mama dracului* sau, ca mai sus, *unde și-a dus mutu' iapa* și *unde și-a dus surdul roata sau țiganul cârlanul*.

Pe de altă parte, să nu neglijăm nici că, iată, avem și noi în limbă referiri la țări exotice pentru locuri greu accesibile, zicem *în Patagonia*, dar și *în pampas* (chiar dacă al doilea nu folosește numele unei țări, apăsarea cândva ca echivalent pentru locuri necunoscute). Părerea de rău că neamțul dintr-un secol mic ar fi considerat că *Walachei* e la capătul pământului – când în realitate, hai, n-o fi fost la o aruncătură de băț, dar nici peste nouă mări și nouă țări nu era, chiar dacă veneai cu calul sau cu diligența – nu m-a părăsit nici până astăzi, deși înțeleg și accept că suntem cumva pe alt nivel al spiralei decât ar fi ei.

... Tot așa m-am simțit și acum câteva zile, când prieteni de pe un continent îndepărtat au fost nevoiți să caute pe net unde se află România. Nu, nu erau neinstruiți și nici ipocriți. Erau sinceri nedumeriți că nu știau unde vine țara asta, România. Un punct comun am stabilit până la urmă, „e în Europa”, de continent știau, tot a fost bine. La toate numele de români cunoscuți la care am făcut apel, au zâmbit politico și încurajator. Voiau să afle. Cât mai multe.

La sfârșitul întâlnirii, mi-au zis ceva de Sofia. Am mai zăbovit cât să le spun două vorbe măcar despre București și despre Delta. Nu voiam rămână în neștiință, să ajungă în locuri necunoscute. Așa sunt eu, cu *naturelul simțitor*.

Izmene pe călător

Combi-na-ția aceasta de cuvinte dintre izmene și călător mi-a plăcut dintotdeauna.

Recunosc că am folosit-o de multe ori, zicând despre mine și despre ai mei din familie că *sunt/em izmene pe călător*. Înțelegeam prin asta că suntem mereu pe drumuri, că ne plac călătoriile, că nu stăm mai deloc pe-acasă, iar când o facem, când în sfârșit ajungem acasă, parcă *ne mănâncă tălpile*, vorba-aia, zici c-am avea *furnici pe toată talpa*, vorba cântecului.

Că ne place să călătorim *ca țiganu' cu cortu'*, adică să fim mereu plecați în lume, chiar dacă asta ar presupune că uneori acolo unde ajungi nu vei avea decât puținul tău luat în boccea, în desaga mai mult sau mai puțin încăpătoare (față de cortul în care să-ți pui capul și să-ți odihnești oasele).

Târziu am aflat că expresia ar fi, de fapt, *a trimite pe cineva izmene pe călător*, și nu *a fi izmene pe călător*.

Dar și *a trimite pe cineva izmene pe călător* se referă la „a expedia ceva printr-o persoană nesigură”. Nu e greu de înțeles care au fost motivele pentru care s-a ajuns la o astfel de asociere, cel mai probabil, „mujicul”, cel *sărac ca degetu'* de n-ar fi avut decât izmenele pe dânsul, va fi fost trimis de boier la moșia învecinată, cu o misie, să zică sau să ducă ceva. Om simplu, cel cu izmenele, fără virtutea cuvântului promis sau a legământului de vreun fel se va fi (și) încurcat pe drum.

Ohara Donovetsky

Asta de va fi ajuns vreodată (e pură speculație și joc de posibilități și închipuiri, au să-mi fie iertat).

Pe de altă parte, am aflat că mult iubita mea expresie, cu izmenele și călătorul, s-ar folosi în contexte nu prea măgulitoare și nici cine știe ce onorante, ba chiar dimpotrivă. Spui cuiva *ești izmene pe călător* și ar însemna că te referi la cineva de care nu ești prea convins, în care nu ai încredere că-ți va duce rugămintea la îndeplinire sau coletul la destinație. Denumești, așadar, prin *izmenele pe călător* o persoană superficială, pe care nu-ți poți pune banii, pentru care *n-ai pune sau băga mâna-n foc*, n-ai garanta, of, și pentru care, așadar, n-ai chezașia/convingerea că va duce treaba la capăt. Asta ar însemna și că, dacă o faci totuși, mai degrabă ai risca, dacă prin forța lucrurilor ar trebui să-i încredințezi un secret, un pachet, un cuvânt (de-i răspuns la o chestiune importantă, mai că nu trebuie s-o faci), o scrisoare (dacă-i de amor, mă-ntunec la gândul că n-ar ajunge la destinatarul amoretat și de aici, ce încurcătură), *un rost de rostuit* (nici că ar trebui încercat în numele tău).

Ce mai tura-vura, *izmenele pe călător* nu prezintă încredere, în ciuda faptului că legenda păstrează indicii că ar avea pretenții (cândva, or fi fost și *izmene* cu obraz de ținut).

Iaca, ele au ajuns în timp să nu mai fie de încredere, iar pretențiile lor, neîntemeiate.

Cu tristețe aș zice și că, iată, am aflat că dacă românul te-a numit *izmene pe călător* a arătat că ești nestatornic și că, cine știe, poate dai boul pe capră, capra pe gâscan și gâscanul pe o traistă, și-aia, goală, la rându-i, unde mai pui, or nici asta nu pare deloc bine, cel puțin la prima vedere (pentru că, la a doua, e fain de tot).

Păi, în cazul ăsta, dacă-i pe-așa, numai *izmene pe călător* să nu vrei să fii. Deși, la o adică, hâtru privind lucrurile, parcă n-ar fi chiar așa de rău.

Nici în cealaltă combinație, cu verbul „a da”, lucrurile nu stau mai puțin interesant. Nici cu verbul generozității nu pare că *se drege busuiocul*, ca să fie mai bine până la sfârșit. Nici cu această expresie nu se recâștigă încrederea (în atâtea secole de pervertire a omului simplu, nu-i de mirare). Să ne lămurim, cu seninătate dară.

A da izmene pe călător e folosit în situația în care ai dat ceva important pentru tine, ceva de preț cuiva care, până la final, se dovedește a fi fost o persoană nepotrivită. Ai în-cre-din-țat, așadar, ceea ce nu-i puțin lucru, un cuvânt/un secret/un pachet valoros pentru tine unei persoane nesigure, care te-a trădat și a făcut ca ce i-ai încredințat să nu ajungă unde trebuie.

E ca în celălalt caz, numai că aici e sigur că îi încredințezi ceva foarte important pe care trebuie să-l ducă în numele tău, nu doar un cuvânt sau simpla lui persoană. *Izmana pare partea pentru întreg, obiectul pentru persoană*, o sinecdocă deci, prin care se desemnează de data asta omul asociat cu deficiența de atitudine.

Izmana din expresie o fi un semn al neglijenței sau al nesiguranței. Cum știm însă că „omul e sub vremei”, n-ar strica dară să arătăm puțină prudență și înțelegere în fața izmenei buclucașe.

(Și pentru că veni vorba, zic și că *izmene acre* arată un om pipernicit și sărăcăcios; nici aici nu e greu de înțeles de ce, deși poate că trebuie amintit că adjectivul „acru” se folosește în limbaj popular cu sensul de „murdar”, probabil că igiena precară e asociată izului presupus în consecință.)

Îmi place în continuare expresia *a fi izmene pe călător*, ce să fac?

Ohara Donovetsky

M-am atașat de ea. De la atâtea drumuri. O să încerc s-o reabilitez, prea e nedreptățită, văduvită de înțeleșurile avute cândva.

Să fiu *izmana* de încredere d-anțărț.

Cu națiile la șuetă¹

Vă amintiți, sunt sigură, expresia (*a trimite pe cineva în Valahia*) „*jemanden in die Walachei schicken*”, utilă în cazul în care un german intenționează să se refere la un loc necunoscut sau îndepărtat și nefamiliar. Nu reiau. Rezum amintind că Valahia era considerată la mare distanță, aflată pe un teren necunoscut. Adaug doar că am bănuiala că nu sunt foarte mulți aceia care astăzi mai au cunoștință de realitatea aflată sub referința la *Walachei* și nici că termenului îi corespund coordonatele unei părți din România de azi. Numele a rămas într-o expresie, întrucâtva frecventă, e adevărat, dar cu iz mitico-magic, fără raportare geografică, pentru foarte mulți germani.

Nu mai puțin interesant mi s-a părut când am auzit, acum câteva luni, într-o conversație cu un chinez, referiri la *a fi în limba germană* sau ... *în Germania* cu semnificația „a te afla în fața unui fapt necunoscut” sau „a fi într-un loc îndepărtat și necunoscut”. Așadar, am gândit că (și am întrebat ca să fiu sigură că am înțeles bine) *a fi în limba germană* este, pentru chinezi, echivalentul a ceva (încă) necunoscut sau neexplorat. Mi-am amintit, firește, de ciobanul moldovean din povestirea sadoveniană inclusă în *Hanu-Ancuței*, „Negustor lipscan”, personaj care găsea de neînțeles trenul, despre care spunea neîncrezător „cine știe

¹ Apărut – cu modificări – și în *Dilema veche*, „Necunoscutul geografic în expresii”, publicat la 7 decembrie 2017 (n. a).

ce ticăloșie nemțască a mai fi”, ascultând nedumerit explicația „un fel de căsuțe pe roate și roatele se îmbucă în șine...” Și, firește, cum să nu, de jupân Dumitrache cu a lui inapetență pentru „ce să căutăm la comedii alea nemțești, niște mofturi, dăm parale și nu înțelegem nimica”... La Ghica și la Slavici, „îmbrăcat nemțește” însemna îmbrăcat europenește, occidental, fără lebadea¹, giubea² și tombateră³, vezi bine.

De aici, gândul a plecat singur, în răspăr de data aceasta, la expresiile românești care folosesc „China” sau „chinezește”. Și noi zicem *mare cât China* pentru obiecte sau spații de dimensiuni impresionante și mai zicem și, când ceva e de neînțeles, că *ar fi în chineză*.

Dar românul întreabă nervos, când cineva nu înțelege sau nu aude – sau doar se preface –, dar și dacă i se pare că acela ar fi prea încăpățânat, deloc binevoitor, refractar sau surd la propunerile/vorbele lui: „Ce, ești turc?” sau „Oare am vorbit turcește, de ce nu înțelegi?”

Patagonia, Valahia, China sau Germania sunt spații cu existență reală și coordonate geografice, dar curios este faptul că oamenii aflați la mare distanță față de ele le-au folosit pentru a plasa incomprehensibilul tehnic sau lingvistic, atracția față de necunoscutul geografic sau pur și simplu temeri diverse: în fața îndepărtatului, în fața noului, în fața neștiutului.

Deformație profesională, nu pot să nu amintesc și alte expresii care folosesc cuvinte derivate din astfel de nume. Românul zice *a o șterge englezește*⁴ pentru „a pleca pe neobservate”, *a sta turcește* pentru „a sta jos cu picioarele încrucișate”, *a sta grecește* pentru „a sta jos cu genunchii la

¹ Haină bărbătească lungă, confecționată din material gros, purtată la început de boieri și apoi de orășeni (n. red.).

² Haină lungă și largă din postav, căptușită cu blană, purtată de boieri (n. red.).

³ Căciulă de modă orientală, care se purta în trecut (n. red.).

⁴ Într-o discuție la temă, prietena mea Adriana Hoancă a menționat faptul că în limba română expresia *a o șterge englezește* ar fi intrat pe filieră franceză, din „*filler a l'anglais*”, dar și că englezii „o zic în oglindă, peste Canal”, expresia fiind „*take a French leave*” (n. a).

Ohara Donovetsky

gură”, *a plăti nemțește* pentru „a plăti fiecare partea lui” (iar în acest din urmă caz, interesant este și că, în limba engleză, bunăoară, nu neamțul, ci olandezul e cel „invocat”, cum bine știți, expresia este „*to pay Dutch*”). Toate acestea sunt expresii ce denumesc o realitate care a fost nouă la un moment dat, deci străină de firea lui, dar pe care românul a adoptat-o și apoi a păstrat-o în expresii, în care adverbul rămâne să amintească și să lămurească punctul de origine al gestului, de care, într-un fel, pare că se delimitează pentru a se descrie parcă pe sine ca diferit.

În tinerețe, în primii ani de predare, când voiam să zic ceva despre un loc îndepărtat și străin, foloseam, din rațiuni eufonice și teribiliste, Dâlga Ploii sau Cuca Măcăii, știind cu prisosință că sunt locuri reale, și ele cu „flăcăi voinici și fete mândre”, de bună seamă (pentru conformitate, trebuie spus că denumirea geografică oficială a celei de pe urmă este Cuca Măcăi).

M-am lecuit. De când am observat că nu am niciun motiv să mă raportez la vreun loc sau altul doar pentru că sună interesant, cu o cunoaștere superficială și uz asociat doar unei impresii, și aceea subiectivă și deci neîntemeiată. Nu mai folosesc de mult timp expresii care conțin denumiri geografice. Nu de alta, dar se întâmplă să întâlnesc, prin voia sau prin ironia sorții, un locuitor al aceluși spațiu. Expresia se surpă în sine, îți rămâne să salvezi conversația doar prin explicații istorice și lingvistice. Noroc că Brăila din *a nimerit orbul Brăila* vine, se pare, de la Braille – deși e greu de crezut, să fi pipăit orbul cu mâinile o hartă specială, oare? – sau poate de la *ochelari* (*Brille*, în germană, e posibil ca expresia noastră să aibă corespondent într-una germană), *s-a răsturnat căruța cu proști la Caracal* nu face referire la „proști”, ci la „poștii”, „poște”, iar *a întors-o ca la Ploiești* are legătură cu manevrele feroviare de acum două secole, și nu cu tulburările de umoare.